

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

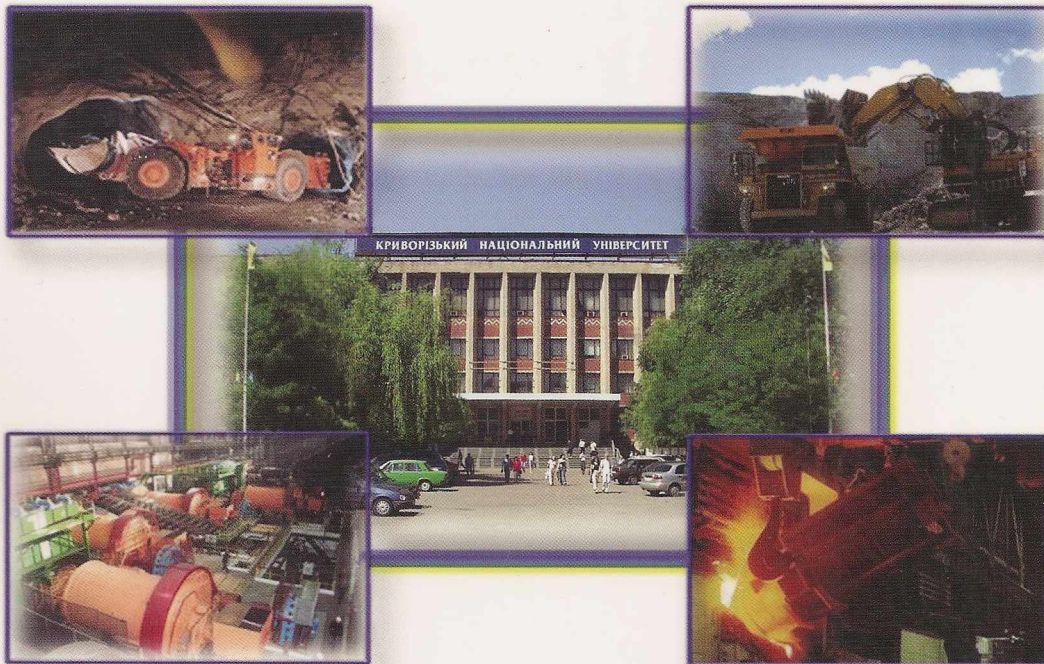
ДВНЗ «КРИВОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

Міжнародна науково-технічна конференція

Матеріали конференції

**СТАЛИЙ РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВОСТІ
ТА СУСПІЛЬСТВА**

Т о м 2

22-25 травня 2013 року

Кривий Ріг

УДК 811. 161.2 '37

Ю. О. АРЕШЕНКОВ,

канд. філол. наук, професор

Криворізький педагогічний інститут

ДВНЗ «Криворізький національний університет»

e-mail: areyug@gmail.com

ІДЕОЛОГЕМНИЙ РЕСУРС ТА МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ШЕВЧЕНКОВИХ КОНЦЕПТІВ ХАТА, ВОЛЯ, ПРАВДА, СИЛА

Простежується формування концептуального змісту понять *воля, правда, сила* в поетичному дискурсі «Кобзаря». З'ясовується роль ад'єктивних поширювачів у семантичному зближенні контекстуально детермінованої ланки концептуалізованих лексем.

Ключові слова: *концепт, ідеологема, атрибутивна конструкція, ад'єктив.*

Поетичний рядок «В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля» із послання «І мертвим, і живим...» виник й утвердився як ідеотворча формула, яка в найбільш сконцентрованій формі змогла втілити історичну програму державної розбудови української нації. Її метафізична глибина й провісницька енергетика потребують постійного осмислення, а надто в контексті сучасної української історії.

Повнота ідейно-художніх змістів може бути виявлена за умови відповідної інтерпретації прихованої семантики ключових компонентів тексту в їхній проекції на весь корпус творів автора.

Лексеми *воля, правда, сила* разом із іменниками *Бог, доля, слава, мати, сім'я, Україна* відносять до найінтенсивніших ідеотворчих лексем Шевченкової поезії. Особливістю цих слів-концептів є те, що в різних творах вони входять до складу семантично важливих тематичних полів. Для більшості мовців концепти *воля, правда, сила* сприймаються як складники фразеологізму «В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля», в якому ступінь їхньої функціонально-семантичної взаємодії досягає свого найвищого рівня.

Утвердження «хати» («своєї хати») як символу волі, незалежності, власне – державності базується на фольклорному, міфологемному підґрунті. Т. Шевченко зумів піднести міфологему-символ до рівня ідеологеми, світоглядної категорії, що претендує на роль української національної ідеї.

Формула «В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля» має прозору семантичну структуру: просторово-екзистенційний фрейм ХАТА + субстанційні модуси ПРАВДА, СИЛА, ВОЛЯ. Іменник *хата* є одним із стрижневих понять концептосфери «Кобзаря». Як наскрізний образ, що пронизує значну частину поетичної текстури, він має ряд семантичних модифікацій: «щастя», «щасливе життя», «заповітна мрія», «власна держава».

На концептуальному рівні образу хати протистоїть образ могили. Таке протистояння носить антиномічний характер контрастування та взаємодії, і це відкриває новий аспект у дослідженні образно-тематичного ладу художнього тексту. Семантичне протиставлення, яке можемо спостерігати у випадках близького контекстуального слововживання слів *могила, хата*, спирається не на узуальні асоціації *могила* → *смерть*, *хата* → *життя*, а зорієнтоване на концептуальну семантику цих лексем.

Іменник *могила* у своєму концептуальному функціонуванні служить знаком важливої деталі степового пейзажу і може бути поставлений в один ряд з іншими словами-локативами, що символізують Україну: *село, хата, поле, степ*. Найвищого рівня образної концептуалізації у творах Кобзаря зазнають два з них – *хата* та *могила*. Підтвердженням цьому їх висока частотність та виразна концептуальна функціональність. У ранніх поезіях та у творах періоду «Трьох літ» активніше вживається *могила*, концепт ХАТА як такий з'являється помітно пізніше.

Лексема *могила* у своєму концептуально-образному функціонуванні частіш за все виступає символом (втраченої) слави, а також надії на її відродження. Найбільш виразне уподібнення *могила* – *воля* знаходимо в поезії «Буває, в неволі іноді згадаю». Семантичне зближення *могила* → *воля* наявне і в контексті ряду іменників з просторовою семантикою *Дніпр – море – степ – пороги – могили – гори*.

Приклад продуктивної та ефективної функціонально-семантичної взаємодії концептів МОГИЛА і ХАТА знаходимо у двох творах останнього періоду життя поета. Як результат, *могила* перебирає на себе нове концептуальне значення і стає в один ряд з поняттями, що становлять зміст гіпертеми «Мрія». Як загальномовний етноконцепт він використовується для позначення промовистої деталі степового пейзажу, а в ряду концептуально споріднених слів набувати ознак символу Батьківщини (далекої, омріяної). Як авторський образ-концепт іменник *могила* найчастіше реалізується у значеннях «втрачена воля» і «минула слава», що є домінуючим у його семантичній структурі.

Національно-мовний концепт «Хата» в поетичному ідіостилі Т. Шевченка має специфічно-авторський зміст, найсуттєвішим ідеологемним елементом якого стає конотація «власна держава», а у складі тематичного поля «Рай» – «щасливе життя (у власній державі)».

Символ «хати»-держави можна віднести до найбільш промовистих. Хата-держава є не лише формою, але й умовою національного буття. У мегаобразі ХАТА виразно представлено концептуальне значення «держава» (національна, власна, своя). У структурі афоризму лексемою *хата* втрачається локативна сема й з'являється сема каузальності. Загалом маємо складний образ, що почав формуватися з ранніх творів і विकарбувався в концентровану метаідею.

Одним із найсуттєвіших модифікаторів значення іменникових лексем виступають ад'єктиви. Конструкції з означуваними іменниками *воля*, *правда*, *сила* дають можливість виявити чинники формування концептуального змісту понять ВОЛЯ, ПРАВДА, СИЛА та їх функціонального призначення в контексті поетичних творів Тараса Шевченка. На вертикальному векторі семантичне зближення іменників відбувається за рахунок однотипності означувача (*свята*, *божа* і под.) у більшості атрибутивних конструкцій.

Статистичні показники засвідчують вищу частотність уживання іменника *воля* 89 слововживань (*правда* – 76, *сила* – 57). Можна говорити й про більш потужний змістовий потенціал поняття ВОЛЯ як такого, що входить до складу константних концептів української національної культури.

У значенні суб'єктивної психологічної скерованості особистості іменник *воля* вживається рідко, частіше він означає об'єктивне становище людини чи народу. Семантичний арсенал концепту ВОЛЯ в певній частці контекстів розширюється за рахунок його взаємодії з лексемами *честь*, *слава*, *сила*, *правда*, *братерство*, *добро*.

Іменник *воля* має пріоритетність як за абсолютною частотністю, так і за ступенем функціональної навантаженості, що засвідчує кількість атрибутивних словосполучень: *воля* – 28 конструкцій, *сила* – 21, *правда* – 12. У цих конструкціях прикметник *свята* вживається найчастіше, виступаючи атрибутивною домінантою, яка зближує концептуальні поля трьох функціонально споріднених іменників *воля*, *правда*, *сила*. Подібну роль, хоча і з меншою інтенсивністю, виконує прикметник *божа*, тематично близький до прикметника *свята*.

Іменник *сила* хоч і має нижчу абсолютну частотність у порівнянні з лексемою *правда*, демонструє майже вдвічі вищий рівень функціональної навантаженості: 21 атрибутивне словосполучення з іменником *сила* та 12 з іменником *правда*. У своєму концептуальному вияві поняття СИЛА явно тяжіє до значення «могутність, влада». В етнокультурній традиції спостерігаємо семантичне зближення двох концептів, коли воля виступає символом сили: «Воля дає силу слабим», «Моя воля, моя сила», «Ваша сила – ваша й воля».

Концепт ПРАВДА демонструє понятійну близькість до двох інших лексем, що можна побачити на глибинному рівні їх взаємодії. Як і лексеми *воля*, *сила*, іменник *правда* реалізує в контексті творів поета переважно семантику етнокультурного концепту. *Правда* це не лише «те, що відповідає дійсності; істина», а насамперед «втілення Божої і людської справедливості».

У динаміці функціонально-семантичної взаємодії компонентів фразеологізованої конструкції «В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля» виразно простежується цілеспрямований характер формування концептуального змісту. Концепти ВОЛЯ, ПРАВДА, СИЛА утворюють контекстуально зумовлену смислову ланку, чинниками формування якої стають як синтаксична близькість у різних творах, так і спільні ад'єктивні поширювачі. У результаті взаємодії факторів інтертекстуального та інтратекстуального характеру «готувався ґрунт» для фразеологізації рядків із Шевченкового послання, які стали афоризмом рівня національної ідеї.